

Bogumiła Kosek-Nita, Anna Nawrot

Przemoc w szkole w relacjach nauczyciel-uczeń, uczeń-nauczyciel

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (16-17), 346-359

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bogumiła Kosek-Nita, Anna Nawrot

Przemoc w szkole w relacjach nauczyciel - uczeń, uczeń - nauczyciel

Jednym z istotnych współczesnych problemów w procesie opieki i wychowania dzieci jest przemoc występująca w różnych środowiskach: w rodzinie, szkole, placówkach wychowawczych. Wśród czynników wywołujących potencjalne zachowanie agresywne wymienia się: m. in. „traumatyzujący dziecięcą psychikę wpływ różnych form przemocy obserwowanych w życiu rodzinnym, telewizji, filmach video”.¹

Potocznie przemoc jest rozumiana jako siła przewyciężająca jakąś siłę, fizyczna przewaga wykorzystywana do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś, narzucana bezprawnie władza, panowanie; czyny bezprawne dokonywane z użyciem fizycznego przymusu, gwałt.²

Wśród wielu definicji przemocy najtrafniejsza wydaje się definicja I. Pospiszyl uznającej, że „przemoc to wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w wolność osobistą jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”.³

Na uwagę zasługuje również definicja I. Obuchowskiej dotycząca przemocy instytucjonalnej, w tym przypadku szkoły oraz procesów w niej zachodzących. To właśnie w szkole zauważyć można przemoc psychiczną, która wg autorki polega na narzucaniu wychowankowi sytuacji braku wyboru realizacji pewnych potrzeb, spełnianie żądań nauczyciela, podporządkowanie się jego wymogom.⁴

Zjawisko przemocy w szkole definiują także między innymi M. Karkowska i W. Czarniecka, rozumiejąc ją jako „oddziaływanie na wychowanka siłą fizyczną lub psychiczną w celu przymuszenia go do podporządkowania się woli wychowawczej”.⁵

Jak z przytoczonych definicji wynika przemoc przez większość autorów rozumiana jest jako akt godzący w osobistą wolność jednostki, zmuszanie jej do zacho-

¹ W. Żłobicki, *Druga twarz szkoły*, [w:] „Edukacja i dialog” nr 1, 1998, s. 10.

² *Słownik języka polskiego* (red.): M. Szymczak, Warszawa 1979, T. II, s. 986.

³ I. Pospiszyl, *Przemoc w szkole*, Warszawa 1994, s. 14.

⁴ I. Obuchowska, *Przemoc w wychowaniu*, [w:] „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 4, 1989, s. 29.

⁵ M. Karkowska, W. Czarniecka, *Przemoc w szkole*, Kraków 1994, s. 26.

wań niezgodnych z własną wolą, a także są to wszelkie nieprzypadkowe akty powodujące fizyczne i psychiczne szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji.

W takim rozumieniu przemocy uwzględnione są zarówno skutki zachowania, wzory społeczne jak i intencje stosowania poszczególnych aktów przemocy.

Formy przemocy

Najczęściej kojarzoną formą przemocy jest przemoc fizyczna, rzadziej psychiczna, choć i taka istnieje.

Przemoc fizyczna - bicie różne co do obszaru ciała i zastosowanej siły, a także szarpanie, popychanie dziecka itp. Na ogół wzmacniane krzykiem i wyzwiskami spotyka się zazwyczaj ze społecznym potępieniem „dla dobra dziecka”. Można jednak zauważyć sytuacje, w których przemoc stosowana „dla dobra dziecka” jest akceptowana przez osobę ją stosującą jak i społeczeństwo.

Przemoc fizyczna w skrajnych przypadkach może prowadzić do zespołu maltretowanego dziecka

Bardziej złożoną jest psychiczna forma przemocy, którą według I. Obuchowskiej jest „narzucanie drugiej osobie braku wyboru, braku alternatywy”.

Można tu wyróżnić:

- przemoc realizowaną emocjonalnie z użyciem siły fizycznej bądź psychicznej, która często spotyka się z brakiem społecznej akceptacji, a niekiedy także z żalem, wyrzutami sumienia osób ją stosujących,
- przemoc racjonalną, bezekspresyjną, realizowaną przez narzucenie swoich poglądów, niedopuszczanie do dyskusji, która bywa społecznie akceptowana, lecz osoby ją stosujące (często tego nie świadome) mogą być zadowolone ze skutków swego oddziaływania.

Do przemocy psychicznej należy także przemoc intelektualna polegająca na ośmieszaniu lub atakowaniu dziecięcego sposobu myślenia, a która bardzo często dla osoby ją stosującej jest nieświadoma, więc i niezauważalna.

Częściej zauważalną, choć być może równie nieświadomą jest przemoc werbalna - poniżanie, obrażanie, wyzywanie słowami.⁶

W życiu społecznym obecnie można zauważyć wiele zachowań nacechowanych tego typu przemocą (np. przezwiska wśród uczniów w szkole, wyrażanie się w obraźliwy sposób o nauczycielach, obrażanie ludzi starszych lub słabszych kolegów itp.).

⁶ I. Obuchowska, op. cit. s. 30.

Obszary przemocy

Można zauważyć, iż wpływ na poziom agresji uczniów ma przede wszystkim rodzina i szkoła. Nauka tymczasem przestaje być powodem satysfakcji, za to coraz częściej jest źródłem frustracji.

Dla wielu dom rodzinny stanowi oparcie w procesie kształcenia się osobowości, dążeń, uczuć. Ale także dla wielu dzieciństwo jest okresem strachu i bólu. Życie rodzinne przebiega w tajemnicy przed ludźmi obcymi. Jego intymność może prowadzić do pogłębienia więzi uczuciowej, wykształcać tradycje rodzinne, ale też może powodować upokorzenie i emocjonalne odrzucenie.

Najważniejszym czynnikiem sprzyjającym powstawaniu zachowań agresywnych są błędy wychowawcze. Braki elementarnej wiedzy dotyczącej rozwoju dziecka co powoduje, że rodzice interpretują niektóre zachowania dziecka jako zachowania rozmyślnie złośliwe. Także niezgodność poglądów odnośnie wychowania co z kolei wpływa na niemożność rozeznania przez dziecko w tym, kogo słuchać, jak postępować słusznie, a jak nie.

Obraz życia wielu rodzin ukazuje zjawiska godzące w dobro dziecka. Są to: alkoholizm, przestępczość, rozwody, choroby i zaburzenia psychiczne, bezrobocie oraz ubóstwo rodzin, a co za tym idzie brak ciepła, zaangażowania i zainteresowania sprawami swego dziecka.

Warto pamiętać, że przemoc fizyczna wobec dziecka obejmuje całą gamę form zachowania: od klapsów, policzków po bicie pięściami, przedmiotami „na osłep”. Należą tu także: drapanie, zadawanie ran ciętych, szarpanie, duszenie, usiłowanie lub dokonanie zabójstwa.

Fizycznie znęcający się nad dziećmi rodzice często charakteryzują się brakiem kontroli nad swoimi odruchami i bardzo małą świadomością konsekwencji tego co czynią wobec swoich dzieci. Występuje tu też zjawisko dziedziczenia społecznego: rodzice maltretujący swoje dzieci, sami byli w dzieciństwie maltretowani. Wielu z tych rodziców ma także problemy takie, jak: alkoholizm i narkotyki, co wpływa na utratę samokontroli.

Psychiczne krzywdzenie jednostki jest najbardziej nieuchwytną formą przemocy. Przypadki psychicznego znęcania się są najczęściej ujawnione w sytuacjach przemocy fizycznej, kiedy dotyczą bardziej hałaśliwych form zachowania, jak: wrzeszczenie, wykrzykiwanie, wyszydzenie. Wzbudzają one większe zainteresowanie opinii społecznej.

Najbardziej nieludzkie maltretowanie dzieci występuje w rodzinach alkoholików, prostytutek, kryminalistów. Bezsilność, brak nadziei, że sytuacja ulegnie poprawie wywołuje poczucie krzywdy, rozpacz, lęk, zagubienie, a niekiedy wręcz narastające zachowania przestępcze.

Ale przemoc o różnym charakterze i nasileniu przejawia się również w szkole. Zastanawiając się nad przyczynami przemocy w szkole warto wziąć pod uwagę:

Czynniki związane z samą instytucją i organizacją szkoły, typu:

- hałas, mała przestrzeń i ograniczona ruchliwość,
- czas spędzany głównie w sposób ukierunkowany,
- zbyt wiele sytuacji bez możliwości wyboru, wycofania się z pracy,
- anonimowość uczniów i nauczycieli.

Czynniki związane z relacjami nauczyciele - uczniowie typu:

- chłód emocjonalny nauczycieli w stosunku do uczniów,
- niewłaściwe sposoby komunikowania się nauczycieli z uczniami (poniżanie, ośmieszanie przed klasą, straszenie, podkreślanie władzy nauczyciela),
- agresja i przemoc dorosłych na terenie szkoły,
- rozwiązywanie konfliktów dorośli - dzieci metodami „siłowymi”,
- relacje oparte tylko na wymaganiach bez nagradzania i wzmacniania pozytywnych zachowań uczniów.

Czynniki związane z procesem nauczania:

- zbyt dużo wymagań bez uwzględnienia potencjału możliwości uczniów,
- brak doceniania i podkreślania wyników i postępów uczniów, skupienie na negatywach,
- niesprawiedliwość w traktowaniu i ocenianiu uczniów,
- mało uwagi poświęconej rozładowaniu napięć podczas lekcji.

Poza tym występuje również:

- brak spójnej relacji nauczycieli na agresywne zachowanie i akty przemocy w szkole,
- brak jasnych reguł życia szkolnego,
- brak konsekwencji i zgodności nauczycieli w egzekwowaniu przyjętych norm,
- brak poczucia współodpowiedzialności u uczniów za życie szkoły.

Istotnym czynnikiem jest również wpływ grupy rówieśniczej.

Uczniowie mogą przyłączyć się do prześladowania kolegów ponieważ:

- naśladują osobę z grupy, ocenianą przez nich pozytywnie (odważna, silna), która zachowuje się agresywnie; oni sami są często niepewni swej pozycji w grupie,
- widzą, że używający przemocy uczeń odnosi korzyści, nie traci swej popularności,
- naśladowany uczeń stosujący przemoc nie spotyka się z negatywnymi konsekwencjami ze strony dorosłych,
- w grupie rozmywa się odpowiedzialność - jeżeli jest się jednym z wielu, odpowie-

działność słabnie i zmniejsza się poczucie winy.

Nie można zapominać, iż na zachowania agresywne, a zatem i przemoc mają wpływ media.

Oglądanie aktów przemocy wpływa na uczenie się przez uczniów agresywnych zachowań. Dzieci wyraźniej uczą się zachowań agresywnych, gdy pokazywana jest forma przemocy:

- przynosi sprawcy satysfakcję, nagrodę lub nie jest ukarana, jest demonstrowana przez atrakcyjną osobę, z którą uczeń może się łatwo utożsamić,
- jest dokonywana jednocześnie przez wiele osób,
- jest usprawiedliwiana wyższymi racjami społecznymi,
- jest przedstawiona jako aprobowana społecznie,
- jest pokazana realistycznie i atrakcyjnie (można ją naśladować).

Ponadto media obniżają poziom empatii, współczucia dla ofiar oraz podwyższają próg tolerancji wobec przemocy, szczególnie gdy:

- nie pokazują cierpienia, krzywdy,
- nie ukazują negatywnych skutków przemocy.

Zatem jak z powyższego wynika czynniki generujące przemoc są różnorodne i złożone. Najważniejsze jest, by poznać ich tło i umiejętnie przeciwdziałać wszelkiego rodzaju przemocy.

W szkole, a przede wszystkim w klasie szkolnej najczęściej obserwujemy zachowania nacechowane przemocą w relacji nauczyciel - uczeń.

Nauczyciel wychowuje ucznia czy tego chce, czy nie chce. Procesem wychowania są wszelkie jego zachowania wobec ucznia, bądź w jego obecności. Szkoła jest więc instytucją wychowującą, zgodnie z zapisem w dokumentach, choć może różnie jest to rozumiane.

Z analizy wypowiedzi uczniów w ankiecie Małgorzaty Falkiewicz-Szult zatytułowanej „Co Cię w szkole cieszy, a co Cię przeraża?” wynika, że najczęstszym źródłem przemocy w szkole są nauczyciele. Wykazują bowiem nieumiejętność tworzenia dobrej i życzliwej atmosfery, nawiązywania kontaktów z uczniem, brak kompetencji i zdolności dydaktycznych, a zwłaszcza przekazywania wiedzy i kierowania zespołem. Często stosują usztywniony system kar poniżając nie tylko uczniów, ale i siebie.

Konflikty uczniów z kadrami wychowawczą powstają na tle niewłaściwego stosunku wychowawców do wychowawców, choć przyczyna tkwi nierzadko w zachowaniach młodzieży. Konflikty wynikają nie tylko z braku taktu pedagogicznego, z niewłaściwych postaw, nieświadomości i niewiedzy jak daną sytuację zinterpretować i jak ją rozstrzygnąć, ale również ich obojętnego stosunku do przeżyć młodzieży człowieka, jego klęsk i radości, nadziei, osiągnięć i postępów.

Godność ucznia często narażona jest na poniżenie w wyniku publicznego ośmieszenia poprzez niewybredne żarty i porównania, kpiny i wyzwiska. Za szczególnie dotkliwy zwyczaj nauczycieli uznano wykorzystywanie wiedzy o uczniu i jego rodzinie, a także poprzez nieustanne porównywanie między uczniami zachowań i wyników w nauce, (szkodliwą rywalizację) oraz żądanie wyjaśnień różnych sytuacji związanych z życiem grupy klasowej.

Podniesiony głos nauczyciela wywołuje zmęczenie u uczniów, upokorzenie u jednostek wrażliwych i subtelných, a rozbawienie u tych, którzy nie mogą sprostać wymaganiom, lekceważą wszystko i wszystkim. Zdenerwowany nauczyciel używa różnych złośliwości i niewybrednych epitetów. Krzyk ma tę właściwość, że wzmacnia reakcje agresywne zamiast je osłabiać. Podniesiony głos wychowawcy świadczy o jego zdenerwowaniu, co wpływa niekorzystnie na atmosferę w szkole: budzi lęk, ponieważ zły humor pedagoga może odbić się ujemnie na stawianych uczniom ocenach (por. I. Jundziłł).⁷

Ten rodzaj przemocy można określić jako „chłodny” - w odróżnieniu od „gorącej” (tzn. fizycznej). Polega ona na odbieraniu uczniowi poczucia własnej wartości, poniżaniu go, ośmieszaniu, zastraszaniu. Nie pozostawia po sobie blizn, ani siniaków, ale - jak twierdzą psycholodzy i psychoterapeuci „trwałe ślady w psychice jednostki, wyrażające się różnego typu zaburzeniami emocjonalnymi”.

Ocena jako element przemocy psychicznej w szkole

Zaryzykowanie tezy, że ocena jest nader częstą formą przymusu w szkole wiązać się może z samą jej istotą. Tkwiąc bowiem w systemie wzmocnień szkolnych, wywiera presję, zmusza do podejmowania działań, także wbrew chwilowemu chęciom, czy woli. Stwierdzone w literaturze fakty dysfunkcji oceny ucznia wskazują, iż zjawisko to łączy się przede wszystkim ze wskazywaniem i odczuwaniem przez nauczycieli nadrzędności celów dydaktycznych szkoły nad innymi aspektami jej działań.

Z pozytywną reakcją nauczycieli spotykają się takie cechy jak: dobra pamięć, odtwórcza wyobraźnia, sztywność intelektualna. Preferowani są także - jak stwierdza S. Popek - uczniowie odznaczający się przewagą zachowań konformistycznych. Niepożądane są takie cechy, które T. Zakrzewski dzieli na dwa typy: lenistwo i agresja.

Lenistwo traktowane jest jako cecha uogólniona, którą nader często tłumaczy się brakiem osiągnięć szkolnych.

Agresja zaś obejmuje takie cechy, jak: brutalność, kłamliwość, nieposłuszeństwo, zawziętość i upór.

⁷ I. Jundziłł, *Dziecko - ofiara przemocy*, Warszawa 1993, s. 89.

Krzywdza dziecka polega tu zatem na tworzeniu uproszczonych stereotypów, prowadzących do niesprawiedliwych i nieuzasadnionych opinii, nie uwzględniających osobowościowych czy środowiskowych uwarunkowań, zachowań dzieci i młodzieży.

Nauczyciele mają tendencje do niedopuszczania możliwości „umieszczenia siebie” w kontekście problemów szkolnych ucznia, a także do przypisywania uczniom dobrym wszystkich cech pozytywnych. Problem pogłębia fakt małego zainteresowania nauczycieli pomocą uczniowi słabemu.

Często o ocenie - zdaniem uczniów - decyduje nastrój nauczyciela, nazwisko osoby pytanej, jej wygląd, strój, a także to, w jaki sposób osoba ta oceniana jest przez innych nauczycieli. Uczniowie mają niewielki wpływ na możliwość posiadanej przez nauczycieli oceny ich wiedzy i aktywności, gdyż jest ona dość stała i nie podlega z reguły dyskusji.

Przemoc fizyczna wobec uczniów

Szczególnie drastyczne jest nagminne uciekanie się dzieci do przemocy fizycznej. Jak wskazują badania stosowane przez nauczycieli formy zachowań agresywnych układają się w szeroki wachlarz możliwości: bicia rękoma, bądź przedmiotami (np. dziennikiem, linijką) po głowie, twarzy, ramionach, plecach, rzucanie w furii zeszytami, książkami, kluczami, kopanie krzesła, ławek, wrzeszczenie, używanie wulgarnych słów (por. M. Falkiewicz-Szult).⁸

Dziecko uderzone przez nauczyciela czuje się upokorzone. Jest bezsilne wobec tego faktu, chociaż wie dobrze, że nauczyciel nie ma prawa bić ucznia. Towarzyszy temu często rozbawienie kolegów, wyszydzanie, wyśmiewanie w stosunku do „karanego ucznia”. U jednostki ukaranej w ten sposób może zrodzić się żal do wymierzającego karę, chęć zemsty, chęć czynienia na przekór wymaganiom nieakceptowanego nauczyciela.

Analizując działania agresywne i nacechowane przemocą, występujące na terenie szkoły, można zauważyć również przemoc uczniów w stosunku do nauczycieli. Przy czym temat nauczyciela jako obiektu zachowań agresywnych uczniów jest drażliwy, trudny i niechętnie się go podejmuje.

Nauczyciele pracujący w szkołach są narażeni na złośliwości, zastraszanie groźbami pobicia, wybijaniem szyb, wyzwiskami w miejscach publicznych. Podważane są ich kompetencje, wyśmiewane niemodne ubranie, niskie pensje, straszeni są zwolnieniami z pracy przez wpływowych rodziców.

⁸ M. Falkiewicz-Szult, *Źródła przemocy w szkole w opinii uczniów*, [w:] „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 3, 1996, s. 7

Nauczyciele będący obiektem ataków uczniów sami reagują agresywnie, co z kolei wzmagą zachowanie regresywne uczniów. Tworzy się w ten sposób swoiste „błędne koło” obejmujące nauczycieli i uczniów.

W. Żłobicki w artykule „Druga twarz szkoły” przedstawił uczniowskie strategie reagowania na przemoc, które odbierane mogą być jako przemoc stosowana w odniesieniu do nauczycieli.

Wśród tych sposobów wymienił: ignorowanie, odwlekanie, pokojowe współistnienie, deprecjonowanie, reorientacja, separacja, arbitraż, kompromis, walka.

Natomiast M. Dudzikowa zwraca uwagę na problem autorytetu jaki nauczyciel powinien mieć u uczniów, a którego brak przejawia się w stosowaniu przemocy przez uczniów. Stosując w badaniach m.in. otwarte pytania dotyczące obiektu śmiechu w szkole (co? Lub kto?), jego powodów i rodzajów, autorka przedstawiła następujące uogólnienia:

- nauczyciel ukazywany jest w kontekście władzy, którą chce wymusić posłuszeństwo dla siebie jako formalnego autorytetu. W rezultacie na skutek oporu uczniowskiego przejawia typowe zachowania dla osób przeżywających kompleks zagrożonego autorytetu wyzwalając kolejne formy uczniowskiego oporu, wyrażające się niekiedy w aktywności regresywnej.⁹

Na skutek tej spirali stosunki społeczne na lekcjach z takim nauczycielem nasuwają analogię wojny, która choć ma różne oblicza, polega na eskalacji zachowań nie tolerowanych przez oba „obozy”.

Przemoc, zastraszanie, lęk, stałe napięcie, niesprawiedliwość to trwałe elementy atmosfery szkolnej, którym towarzyszą obawy ile starczy sił i umiejętności, by pracować jak najlepiej, lubić swój zawód, przedmiot i dzieci w sytuacji, gdy zawsze przybywa problemów.

Przemoc stosowana w szkole pociąga za sobą skutki w postaci m.in. fobii szkolnej, nerwic, zaburzeń funkcjonowania organizmu. Przemoc w relacji nauczyciel - uczeń, uczeń - nauczyciel jest tematem drażliwym. Wypowiedzi tak uczniów jak i nauczycieli przedstawiają najczęściej tylko jedną ze stron tego zjawiska, tzn. siebie jako obiekt przemocy. A przecież zjawisko to jest złożone i obejmuje swoim zasięgiem zarówno nauczycieli jak i uczniów, zatem są to relacje zwrotne, mające różnorodne podłoże i przyczyny. Obecna eskalacja przemocy sięgnęła zenitu, a skutki jej są wręcz przerażające, stąd ważne są wzmożone działania wychowawczo-profilaktyczne a także uświadamianie konsekwencji.

⁹ M. Dudzikowa, Nauczyciel - uczeń, między przemocą a dialogiem: obszary napięć i interpretacji, Kraków 1986, s. 8-16.

Jakie są skutki przemocy?

Fizyczne skutki występujące w następstwie fizycznej przemocy są na ogół bezpośrednie i krótkotrwałe. Nie dotyczy to skrajnych form przemocy jakie występują np.: w zespole maltretowanego dziecka. Oprócz uszkodzeń ciała np.: śladów uderzeń, oparzeń, obrażeń narządów wewnętrznych, złamań, konsekwencjami bezpośrednimi przemocy fizycznej są dysfunkcje psychiczne i behawioralne, takie jak: brak lub zachwianie potrzeby bezpieczeństwa, brak przynależności uczuciowej do osób najbliższych, obniżona samoocena, brak akceptacji siebie, poczucie bezsensu, trudności w nawiązywaniu kontaktów, poczucie krzywdy i winy, depresja, egocentryzm, lęki, koszmary nocne, bierność, zaburzenia pamięci i koncentracji uwagi, zaburzenia zachowania, które związane są z trudnością kontrolowania emocji i rozpoznawania sytuacji społecznych, lękliwość w stosunku do dorosłych, obojętność na płacz innych dzieci, brak poczucia rzeczywistości - ucieczki w świat fantazji, zachowanie agresywne lub autodestrukcyjne (por. K. Kmiecik-Baran).

Psychiczne skutki przemocy mogą być bezpośrednie i charakteryzują się - zależnie od sytuacji i właściwości dziecka - reakcjami regresji (np. płaczem, krzykiem, ucieczką), bądź agresji (np. biciem, pluciem, kopaniem, niszczeniem przedmiotów). Niekiedy występuje także swoisty stan stuporu - gdy dziecko nieruchomieje. Bardziej złożone skutki przemocy to: zaburzenia w koncentracji uwagi, zaburzenia snu i łaknienia, płaczliwość, moczenie się, obgryzanie paznokci.

W przypadku przemocy emocjonalnej również mamy do czynienia z następstwami somatycznymi: biegunka, uporczywe bóle i zawroty głowy, zaburzenia w oddawaniu moczu i kału, bóle żołądka.

Konsekwencją doświadczonej przemocy emocjonalnej są również: zaburzenia poznawcze, emocjonalne i behawioralne, takie jak: trudności w kontrolowaniu emocji, zaburzenia koncentracji uwagi, obniżona samoocena, nieakceptowanie siebie, poczucie bezsensu, nieufność, lęki, fobie, zaburzenia snu, poczucie winy i krzywdy, stany depresyjne, nerwice, zachowania agresywne i autodestrukcyjne (myśli samobójcze, samobójstwa), problemy ze szkołą, ucieczki z domu, uzależnienie od narkotyków, alkoholu.

Skutkiem przemocy występującej w szkole jest również fobia szkolna - silny lęk przed szkołą. Polega ona na mniejszej lub większej niemożności chodzenia do szkoły, od częściowej niechęci aż do absolutnej odmowy pozostania w szkole.

Pewną egzemplifikacją przemocy w szkole mogą być badania przeprowadzone przez autorki na terenie małego miasta i gminy w dwóch gimnazjach województwa śląskiego.

Badaniami objęto 120 uczniów klas II i III w tym: (60 z miasta i 60 ze wsi) oraz 20 nauczycieli w tym: (10 z miasta i 10 ze wsi).

W celu odpowiedzi na postawione pytanie badawcze wykorzystano ankietę zawierającą pytania dotyczące zachowań agresywnych i przemocy wśród uczniów i nauczycieli.

Z badań wynika, że przemoc w szkole występuje i jest zjawiskiem „częstym”, z którym w prawie w 100% spotkali się nauczyciele i uczniowie.

Z przemocą nigdy nie spotkało się tylko 3,3% uczniów z miasta; 1,6% uczniów ze wsi.

Do głównych przyczyn tego zjawiska należą: błędy wychowawcze w domu rodzinnym, wpływ środowiska rówieśniczego, środowisko w miejscu zamieszkania, informacje z radia, telewizji i prasy.

Zdaniem uczniów najczęstszą formą przemocy stosowaną przez nauczycieli jest agresja słowna (33,9% miasto, 36,0% wieś), przemoc fizyczna (26,3% miasto), naruszenie godności ucznia (28,1% wieś, 22,9% miasto).

Natomiast jeśli chodzi o nauczycieli zdecydowana większość badanych stwierdza, że nie stosuje przemocy wobec uczniów (90,0% wieś, 77,8% miasto), nie wie, czy niektóre formy zachowania nie stanowią przemocy (22,2% z miasta, 10,0% ze wsi).

W opinii uczniów celem stosowania przemocy nauczycieli jest odreagowanie złości i stresu (26,1% miasto, 25,0% wieś); utrzymanie dyscypliny (23,5% miasto, 24,2% wieś); okazanie przewagi (20,2% miasto, 18,0% wieś).

Oznaką tego stanu rzeczy jest nieporadność wychowawcza (27,3% miasto, 25,0% wieś); bezradność (25,0% miasto, 22,5% wieś); wyładowanie wrogości (19,5% miasto, 17,5% wieś); impulsywne zachowanie (18,3% wieś, 14,1% miasto).

Odmienne zdanie w pojedynczych odpowiedziach mają nauczyciele, uważają oni, że celem stosowania przemocy jest zaimponowanie kolegom, manifestacja siły, odwet, utrzymanie dyscypliny i ukaranie wyjątkowo dokuczliwych, którzy nie mogą czuć się bezkarnie.

Badani uczniowie pytani o przyczyny stosowania przemocy w większości odpowiedzieli, że są nimi: niesprawiedliwe traktowanie uczniów (19,4% miasto, 25,4% wieś); nerwowość na lekcjach (26,1% wieś, 23,8% miasto); złośliwość (17,4% wieś, 16,7% miasto).

Według nauczycieli: niechęć do szkoły (przejawia 31,8% uczniów ze wsi, 26,9% miasta); poczucie zagrożenia (27,3% wieś, 19,2% miasto); wagarowanie (23,1% miasto); fobia szkolna (18,2% wieś).

Nauczyciele uważają, że sposobem na zapobieganie przemocy może być m.in. współpraca z rodzicami (36,0% wieś, 35,7% miasto); organizacja spotkań uświadamiających istnienie przemocy w szkole (32,0% wieś, 25,0% miasto); zwiększenie ilości godzin zajęć pozalekcyjnych (24,0% wieś, 21,4% miasto).

Uczniowie w większości uznali, że z tym problemem nie da się nic zrobić, bo zawsze znajdzie się ktoś, kto zechce pokazać swoją przewagę. Takie zdanie wyra-

ziło (33,7% uczniów miast, 24,3% wsi); jak i są za zmniejszeniem dystansu między nauczycielami, a mianowicie chcą by nauczyciele byli otwarci na ich problemy, wyrozumieli (26,1% wieś, 20,0% miasto).

Oprócz tego 22,6% uczniów ze wsi tak jak i nauczycieli jest zgodnych co do organizacji spotkań uświadamiających istnienie przemocy w szkole, a 20% z miasta jest za współpracą nauczycieli z rodzicami.

Podsumowanie

Najważniejszym okresem w życiu człowieka jest dzieciństwo. Czas, w którym wszystkiego doświadczamy, czego się nauczymy wpływa na nasze, także dorosłe życie. Tak więc wszelkie „złe” doświadczenia z domu rodzinnego przynieść mogą zachowania, emocje, postawy, z którymi ciężko sobie poradzić, zwłaszcza dziecku, którego doświadczenia w rozwiązywaniu problemów są jeszcze niewielkie.

Nie bez wpływu jest także szkoła, instytucja, w której przebywamy najczęściej od 7 do 18 roku życia (a nawet dłużej). W okresie tym kształtuje się osobowość, budowana jest hierarchia wartości. Wartości, czyli tego co jest dla nas ważne, o co warto się starać, o co warto walczyć.

Z takimi i podobnymi problemami borykają się uczniowie. Niektórym „świat się wali” wcześniej, niektórym później, ale są i tacy, którzy wyrosli w przekonaniu, że do celu, jaki by on nie był należy dążyć wszelkimi sposobami, także przemocą.

Autorki zaniepokoił fakt braku odpowiedzi na pytanie dotyczące stosowania przemocy wobec uczniów przez nauczycieli, co jest sprzeczne z opinią uczniów wskazującą, że przemoc ze strony nauczycieli jest w stosunku do nich stosowana wcale nie tak rzadko.

Fakt ten może świadczyć o braku świadomości nauczycieli jak jest odbierane ich zachowanie, braku odwagi przyznania się do pewnych zachowań, bądź też może być tak, iż ankietowani uczniowie mieli na myśli nauczycieli, którzy nie brali udziału w niniejszych badaniach.

Jednak w 100% nauczyciele udzielili odpowiedzi na pytania dotyczące przyczyn i skutków przemocy oraz sposobów zapobiegania.

Również uważamy, iż bardzo ważnym elementem edukacji jest uświadomienie uczniom (osobom, które kiedyś będą wzorem dla swoich dzieci) jak odbierane są niektóre zachowania, jaka jest ich prawdopodobna przyczyna, jak można sobie z nimi radzić i w jaki sposób zapobiegać im.

Uświadomić, że...

„Jeżeli dziecko żyje w atmosferze akceptacji i przyjaźni, uczy się jak znaleźć miłość w świecie”.

Najlepszą metodą przeciwdziałania przemocy jest przede wszystkim dobry kon-

takt wychowawcy, nauczyciela z uczniami, poświęcanie im czasu, uwagi i troski:

- mówienie wprost o trudnych rzeczach z uczniami i rodzicami,
- uważne zajmowanie się bieżącymi problemami życia klasy,
- włączenie rodziców we wszystkie poczynania wychowawcy,
- tworzenie bezpiecznej, ciepłej atmosfery w szkole,
- organizowanie różnorodnych zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych,
- dbanie o zdrowie,
- współpraca wychowawcy z pedagogiem szkolnym,
- korzystanie z dobrych ofert szkoleniowych, by wzbogacić swoją wiedzę, doskonalić umiejętności, dotyczące bliskiego kontaktu z drugim człowiekiem i rozwiązywania problemów.

Warto również wskazać na kilka istotnych cech - postaw wychowawcy, sprzyjających zapobieganiu przemocy w szkole:

- jasne przekazywanie norm (wyjaśnianie uczniom jakie zachowania są krzywdzące dla innych, co jest dobrem, a co złem),
- brak akceptacji dla zachowań przemocowych (zdecydowanie i konsekwentne przeciwstawianie się przemocy: zwracanie uwagi, komentarze, kary oraz inne reakcje),
- sprawiedliwość (egzekwowanie przestrzegania norm klasowych od wszystkich uczniów - bez faworyzowania „ulubieńców”),
- pozytywne wzmocnienia (dostrzeganie pozytywnych zachowań uczniów),
- modelowanie pozytywnych zachowań (uczenie dzieci poprzez własny przykład np. dzielenia się z innymi),
- cierpliwość (okazywanie zrozumienia dla długiego procesu przystosowania się dzieci do normy).

Pozytywnej atmosferze w klasie nie służy nasza własna agresja. Wychowawca powinien wystrzegać się agresywnych zachowań wobec uczniów ponieważ „przemoc rodzi przemoc”.

Wychowawca powinien szczególnie unikać:

- krzyku,
- obrażania, przezywania,
- sarkazmu, wyśmiewania,
- braku dyskrecji,
- izolowania niektórych uczniów,
- niedopuszczania ucznia do wypowiedzenia własnego zdania w istotnych sprawach dotyczących jego osoby,
- niesprawiedliwości w ocenianiu i uprzedzeń do ucznia,
- naznaczania ucznia,

- chłodu emocjonalnego i zbytniego dystansowania się do spraw uczniów,
- grożenia, rozkazów.

Jest co najmniej kilka powodów, dla których nie warto używać przemocy. Gdy nauczyciel zachowuje się agresywnie lub używa przemocy to również uczniowie uczą się stosowania przemocy, uczą się, że władza i siła ma decydujące znaczenie, czują się upokorzeni i mogą stać się bardziej agresywni, mogą swoją agresję wyładować na „słabszych” kolegach.

Jeżeli zaobserwujemy u ucznia tego rodzaju postawy i zachowania, jako nauczyciele - wychowawcy nie możemy ich zbagatelizować. Warto od początku uczyć dzieci, że każdy ma prawo być słabszy, nie umieć się przeciwstawić, obronić, móc się rozpłakać w trudnej dla siebie sytuacji. Ale nikt nie ma prawa używać w stosunku do niego przemocy.

Bibliografia:

Pozycje zwarte:

1. Dudzikowa M. (1996): Nauczyciel - uczeń, między przemocą a dialogiem: obszary napięć i interpretacji. Kraków. Oficyna Wydawnicza Impuls.
2. Forward S. (1993): Toksyczni rodzice. Warszawa. Wydawnictwo Jacek Santorski i C.O.
3. Frączek A., Pufal-Struzik I. (1996): Agresja wśród dzieci i młodzieży. Kielce. Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP.
4. Jundziłł I. (1993): Dziecko - ofiara przemocy. Warszawa. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
5. Karkowska M., Czarnicka W. (1994): Przemoc w szkole. Kraków. Oficyna Wydawnicza Impuls.
6. Kmiecik-Baran K. (1998): Przemoc wobec dzieci - diagnoza i interwencja. Toruń. Wydawnictwo Adam Marsz.
7. Olweus D. (1998): Mobbing fala przemocy w szkole. Warszawa
8. Ostrowska K., Tatarowicz J. (1998): Zanim w szkole będzie źle. Warszawa
9. Pospiszyl I. (1994) Przemoc w szkole. Warszawa. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
10. Słownik języka polskiego (1979): Warszawa. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.

Czasopisma:

1. Kaczara A. (1997): Młodzież o swojej szkole. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 2

2. Falkiewicz-Szult M. (1996): Źródła przemocy w szkole w opinii uczniów. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 3
3. Obuchowska I. (1989): Przemoc w wychowaniu. „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 4
4. Opolska T. (1997): Trudności wychowawcze ucznia i nauczyciela. „Nowa Szkoła” nr 2
5. Żłobicki W. (1998): Druga twarz szkoły. „Edukacja i dialog” nr 1.